

Małgorzata Przybysz-Zaremba
Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego, Skierniewice

Wspomaganie komunikacji osób z niepełnosprawnością intelektualną – przegląd wybranych metod ze wskazówkami w tle

Supporting communication of people with intellectual
disabilities - overview of selected methods
with background guidance

Wprowadzenie

Komunikowanie się to niewątpliwie ważny wymiar życia i funkcjonowania każdego człowieka. Jest on tym ważniejszy, jeśli dotyczy osób z niepełnosprawnością intelektualną. Osoby te, w zależności od stopnia niepełnosprawności intelektualnej, niekiedy całkowicie skazane są na pomoc, opiekę oraz wsparcie rodziców/opiekunów.

Komunikowanie się z osobą niepełnosprawną intelektualnie może przyjmować wymiar werbalny oraz niewerbalny – zależy to w głównej mierze od stopnia niepełnosprawności. Do sfery komunikacji werbalnej zalicza się mówienie, słuchanie, pisanie oraz czytanie¹. Natomiast niewerbalny sposób komunikowania się może przejawiać się gestykulacją (ruchy rąk, palców, głowy, korpusu ciała), mimiką twarzy, dotykiem, pozycją ciała, kontaktem wzrokowym, kontaktem

¹ Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 2006.

fizycznym, dźwiękiem paralingwistycznym², czy też kontaktem słuchowym³. W przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną, szczególnie z głębszą jej postacią, komunikacja przejawia się głównie poprzez niewerbalne zachowania (w mniejszym stopniu występują zachowania werbalne), za pomocą których wyrażane są potrzeby, emocje, postawy – inaczej mówiąc, kontaktowanie się ze środowiskiem społecznym. Zgodnie z modelem kompetencji⁴ komunikacyjnych opracowanym przez Sherwyna P. Morreale'a, Briana H. Spitzberga, J. Kevina Barge'a w procesie komunikacyjnym ważną rolę odgrywa spostrzeganie oraz zaangażowanie się osób. Zdaniem autorów, osoba, która nawiązuje kontakt i stwarza pewną sytuację komunikacyjną używając swoich kompetencji, wywiera pewne wrażenie na partnerach interakcji. Spostrzeganie w tej sytuacji odpowiedzialne jest za to, jak zostanie zrozumiany i oceniony uczestnik komunikacji oraz jak będą oceniani inni. W procesie komunikacyjnym wykorzystywana jest wiedza, motywacja, umiejętności osób komunikujących się. W komunikację z osobą z niepełnosprawnością intelektualną zaangażowane jest otoczenie fizyczne, psychologiczne i społeczne⁵. Barbara Marcinkowska, opisując wskazany

² Za: G. Osika, *Komunikacja niewerbalna*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej” 2008, z. 43, s. 157-158.

³ A. Smrokowska-Reichmann, *Rzeczywistość znacznego i głębszego upośledzenia umysłowego*, [w:] *Stymulacja multisensoryczna niepełnosprawnych umysłowo*, red. A. Smrokowska-Reichmann, Kraków 2007, s. 5.

⁴ W literaturze naukowej kompetencje komunikacyjne obejmują: aktywne słuchanie, mowa ciała, głos, empatia, asertywność, wywieranie wpływu, wypowiedzanie się w piśmie (W. Osuch, *Kompetencje w zakresie komunikacji interpersonalnej w dobie postępujących procesów globalizacji*, on-line, <https://p-e.up.krakow.pl/article/view/199/116> (dostęp: 26.08.2019); wiedza językowa, kulturowa, społeczna, ogólna wiedza o świecie oraz umiejętność posługiwania się nią w sytuacjach komunikacyjnych; zdolności posługiwania się językiem w sposób skuteczny i dostosowany do sytuacji; zdolności socjolingwistyczne, zdolności interakcyjne (E. Wieczór, *Proces nabywania przez dzieci kompetencji językowych i komunikacyjnych*, „Studia Dydaktyczne” 2014, nr 26, s. 343-344).

⁵ Za: B. Marcinkowska, *Kompetencje komunikacyjne osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną – ujęcie modelowe*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo” 2011, nr 1(13), s. 38.

model podkreśla, że istotna jest „ocena kompetencji komunikacyjnych, która odnosi się do charakteru komunikatu, jego *klarowności* (jasność i zrozumienie treści przekazu); *stosowności* (adekwatność komunikacji do danego kontekstu komunikacyjnego, określonego przez normy, reguły i wzorce zachowań akceptowane przez społeczeństwo); *skuteczności* (stopnia, w jakim komunikacja doprowadza do osiągnięcia celu, rozumianego jako oczekiwany rezultat, preferowany wynik)”⁶. W przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną kompetencje komunikacyjne stają się jednymi z ważniejszych w funkcjonowaniu psychospołecznym. O ile w komunikowaniu się z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim można bazować na komunikacji werbalnej, uwzględniającej również poznanie i zrozumienie otaczającej rzeczywistości, o tyle w przypadku osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną jest to niemożliwe. Osoby te cechuje rozproszona uwaga, słabo wykształcona mowa (niekiedy całkowity jej brak) i ograniczenia w jej rozumieniu. Komunikowanie i funkcjonowanie społeczne tych osób wyraża się w postaci emocji: złości, krzyku, strachu, smutku, radości, zadowolenia⁷. Tego rodzaju stany powinny być umiejętnie odczytywane przez rodziców/opiekunów, gdyż stanowią o przebiegu właściwej i efektywnej komunikacji.

Celem publikacji jest dokonanie przeglądu wybranych metod wspomagających proces komunikacji z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, z uwzględnieniem osób z głębszą jej postacią. W literaturze naukowej oraz metodycznej istnieje wiele metod, które są wykorzystywane w praktycznej działalności komunikacyjnej z tą grupą osób. W tekście przybliżone zostaną te, które w mojej ocenie w znacznym stopniu wspomagają i ułatwiają przebieg procesu komunikacyjnego. Niektóre z nich mogą być stosowane w integracji z innymi. A zatem uwaga zostanie skierowana m. in. na wybrane metody przynależące do grupy metod AAC (piktogramy, symbole PCS, symbole Charlesa Bliss, gesty/symbole Makaton).

⁶ Ibidem, s. 39.

⁷ J. Bielawska, *Zasady optymalnej komunikacji z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w przebiegu procesu pielęgnowania*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 26(1), s. 33.

Ogólna deskrypcja wybranych alternatywnych i wspomagających metod komunikacji osób z niepełnosprawnością intelektualną – ze wskazówkami w tle

Komunikacja z osobami z niepełnosprawnością intelektualną jest jednym z ważnych obszarów w pedagogice specjalnej. Liczne publikacje wskazują na rozwój różnych metod i narzędzi wykorzystywanych w komunikacji, określanej jako komunikacja alternatywna i wspomagająca. *Komunikacja alternatywna* to system komunikacji zastępujący komunikację werbalną. Skierowana jest ona do osób, które z różnych przyczyn nie potrafią komunikować się za pomocą mowy werbalnej. Jest to metoda porozumiewania się bez użycia mowy⁸. Natomiast *komunikacja wspomagająca* oznacza *komunikację wspierającą, tzn. że interwencja z wykorzystaniem systemów i pomocy do porozumiewania się ma wzmacniać rozwój mowy i/lub uzupełniać mowę*⁹. Odnosząc się do powyższych definicji, można wskazać, że komunikacja alternatywna i wspomagająca to wszelkie sposoby pozawerbalnego porozumiewania się, zastępujące bądź wspierające komunikację za pomocą mowy artykułowanej. Jest to forma komunikacji przeznaczona dla osób, które z powodu ciężkich zaburzeń mowy spowodowanych różnego rodzaju schorzeniami np. w wyniku czynników wrodzonych bądź nabytych, nie mogą porozumiewać się za pomocą mowy artykułowanej (ich artykulacja może być niewystarczająco zrozumiała dla otoczenia). Z tego rodzaju komunikacji mogą korzystać zarówno dzieci, jak i osoby dorosłe, które doświadczyły różnego rodzaju chorób nowotworowych (guzy mózgu, nowotwory krtani), chorób mięśniowych, porażenia mózgowego, niepełnosprawności intelektualnej, autyzmu, rozwojowego zaburzenia mowy a także osoby, u których stwierdzono stany pourazowe¹⁰.

⁸ Za: A. Warrick, *Porozumiewanie się bez słów. Komunikacja alternatywna i wspomagająca na świecie*, Warszawa 1999.

⁹ Za: E. Brzdęk, *Rozmowa jako narzędzie w edukacji dzieci niemówiących*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2015, Tom LXVIII, s. 27.

¹⁰ B. Szluz, *Problemy werbalne społeczności niepełnosprawnych*, „Seminare” 2006, nr 23, s. 280.

Do najbardziej znanych i najczęściej stosowanych przez specjalistów, metodyków, opiekunów (rodziców) metod komunikacji wspomagającej i alternatywnej należą metody AAC (*Augmentative and Alternative*), obejmujące różne sposoby i formy komunikacji pozawerbalnej z wykorzystaniem różnego rodzaju narzędzi (znaków, symboli, obrazów). Używa się głównie takich systemów komunikacji, jak: piktogramy (*Piktogram Ideogram Communication* – PIC); symbole PCS (*Picture Communication Symbols*); symbole Charlesa Bliss; gesty; różnego rodzaju rysunki, obrazki, zdjęcia¹¹. Ze względu na różnorodność tych systemów trudności sprawia ich przyporządkowanie do określonej grupy wspomagających i alternatywnych metod porozumiewania się. Badacze dokonują różnej ich klasyfikacji. Jedną z nich jest klasyfikacja podjęta przez Stephena von Tetzchnera i Harald Martina. Autorzy wskazują na pięć wiodących grup, pośród których wymieniają poszczególne rodzaje narzędzi:

- *znaki manualne*: języki migowe, system znaków manualnych (np. Coghano);
- *znaki graficzne*: symbole Bliss, Pictogram Ideogram Communication (PIC, piktogramy), Picture Communication System (PCS), rebus, leksigramy;
- *obrazki*;
- *pismo*;
- *znaki przestrzenno-dotykowe*: klocki słowne Premacka, znaki dotykowe¹².

W praktyce często mamy do czynienia również z łączeniem różnych metod alternatywnych i wspomagających, np. łączenie znaków manualnych i graficznych, symboli, gestów. Najczęściej w praktyce bezpośredniej komunikacji łączenia dokonuje się w metodzie Makaton oraz Sigsymbole.

¹¹ Z. Gryszka-Mędrak, *Wprowadzenie alternatywnych i wspomagających metod komunikacji u dziecka z mózgowym porażeniem dziecięcym*, „Logopedia Silesiana” 2012, nr 1, s. 148.

¹² S. von Tetzchner, H. Martinsen, *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Warszawa 2002.

Piktogramy (*Piktogram Ideogram Communication – PIC*) stanowią graficzny system komunikacji. Składają się z szablonowych rysunków umieszczonych na czarnym tle, przedstawiających białe sylwetki. Nad każdym z rysunków występuje słowny jednowyrazowy opis. Rysunki mają kształt kwadratu o wymiarach 10x10 cm, są wydrukowane na kartonie. Przykłady wybranych piktogramów zamieszczono w załączniku 1. Znaki (symbole) występujące w piktogramach podzielono na 26 kategorii słownych uwzględniających otaczającą rzeczywistość. Są to: przedmioty, postacie, czynności, cechy, obiekty, stany emocjonalne, uczucia, symbole społecznego kontaktu, porządek czasowy i relacje przestrzenne¹³.

Piktogramy są szeroko wykorzystywane w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, szczególnie z głębszą jej postacią. Bogate walory tego narzędzia komunikacji badacze podkreślają, wskazując m. in. na prostotę graficzną, łatwość uchwycenia przez zmysły powiązania z desygnatem (duży kontrast czarno-biały ułatwiający percepcję), określony poziom stylizacji, stałość, przez co nie wymagają nadmiernej zdolności intelektualnej, jak symbole abstrakcyjne, można nimi operować na różne sposoby, są rozpoznawalne za pomocą dotyku, a więc mogą z nich korzystać również osoby z dysfunkcją wzroku (niewidome, niedowidzące)¹⁴. Zdaniem Jacka J. Błęszyńskiego, w procesie komunikacji z wykorzystaniem Piktogramów niezbędna jest obecność gotowości zadaniowej i orientacji w strukturze przestrzennej zarówno ze strony osoby niepełnosprawnej intelektualnie, jak i osoby prowadzącej komunikację¹⁵. We wspomaganie komunikacji osób z niepełnosprawnością intelektualną z wykorzystaniem Piktogramów, istotne są także jasność, zrozumiałość i jednoznaczność rysunków umieszczonych na kartonikach.

¹³ Z. Gryszka-Mędrak, *Wprowadzenie alternatywnych i wspomagających ...*, op. cit., s. 149.

¹⁴ A. Adamczyk, *Konkrety- znaki przestrzenno- dotykowe- piktogramy*, Biuletyn Stowarzyszenia „Mówić bez Słów” 2009, nr 2 (17), s. 11; Z. Gryszka-Mędrak, *Wprowadzenie alternatywnych i wspomagających...*, s. 149.

¹⁵ J. Błęszyński, *Znaki graficzne- piktogramy*, [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J. J. Błęszyński, Kraków 2008, s. 319-320.

Symbole PCS (*Picture Communication Symbols*) to kolejny system wykorzystywany we wspomaganiu komunikacyjnym osób z niepełnosprawnością intelektualną. Powstał on w roku 1980. Składa się z ponad 3 tys. symboli sklasyfikowanych w następujące kategorie: ludzie, czasowniki, symbole opisowe, jedzenie, czas wolny, rzeczowniki, społeczne (zwroty grzecznościowe, potoczne wyrażenia zawierające zachwyty, wstręt i oburzenie), itp. Przykładowe tablice symboli PCS przedstawiają załączniki 2 i 2a.

Każdy z symboli zawiera opis zamieszczony pod obrazkiem¹⁶. W stosowaniu PCS w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną¹⁷ przestrzega się następujących zasad:

- dobiera się te słowa, pojęcia, określenia, które są najbardziej potrzebne w codziennej komunikacji;
- doboru słów, symboli dokonuje się w oparciu o użyteczność ich we wszystkich grupach wiekowych;
- zamieszczone na kartonikach rysunki powinny być czytelne (wyraźne), zrozumiałe i proste do skopiowania;
- te same symbole (rysunki) obrane do komunikacji powinny być stosowane przez wszystkie osoby uczestniczące w procesie komunikacyjnym (rodziców, opiekunów, nauczycieli, osoby niepełnosprawne intelektualnie, itp.)¹⁸.

System **symboli Charlesa Bliss**a to kolejna z istotnych form porozumiewania się za pomocą rysunku. Symbole przedstawione są w postaci graficznej ilustracji oznaczającej dane słowo. Zasadniczy

¹⁶ W niektórych materiałach metodycznych spotkać można opis zamieszczonego na obrazku symbolu nad obrazkiem. Zob. M. Grycman, K. Kaniecka, P. Szczawiński, *PCS, Stowarzyszenie na rzecz Propagowania Wspomagających Sposobów Porozumiewania się „Mówić bez Słów”*, Kraków. Broszura.

¹⁷ PCS stosuje się m.in. w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, z dysfunkcją narządu ruchu, autystyczne, z osobami po różnego rodzaju wypadkach, w wyniku których doszło do uszkodzenia mózgu. Mogą być również stosowane jako tymczasowa pomoc w komunikacji osób, których mowa werbalna z otoczeniem z różnych względów ulega pogorszeniu.

¹⁸ J. Zimnicka, *Metody komunikacji alternatywnej. PCS – symbole komunikacji obrazkowej*, on-line, http://www.zso5.gliwice.pl/wp-content/uploads/2019/01/J.Zimnicka-metoda_komunikacji_alternatywnej_pcs.pdf (dostęp: 20.08.2019).

słownik Blissza zawiera około 3 tys. symboli, które uwzględniają ponad 6 tys. słów. Symbole Blissza dają możliwość poznania zarówno danego, konkretnego przedmiotu, jak i pojęcia abstrakcyjnego. Stąd też można stosować pojedyncze symbole a także budować z nich zdania, konkretne wypowiedzi¹⁹. Przykładowy zestaw symboli Ch. Blissza przedstawia załącznik 3.

Metoda Ch. Blissza jest jedną z wielu form komunikacji osób z niepełnosprawnością intelektualną, która daje wiele możliwości, a przede wszystkim to ona przystosowuje się do danej jednostki (dziecka) a nie odwrotnie. Badacze wskazują, że aby móc stosować tę formę komunikacji, istotna jest obserwacja i ocena aktualnych i potencjalnych predyspozycji danej jednostki. O istotności wprowadzenia tej metody w proces komunikacji osób z niepełnosprawnością intelektualną decyduje szereg różnych czynników, a mianowicie gotowość do komunikacji przejawiająca się w stopniu zainteresowania nawiązywaniem kontaktu, stopień frustracji dziecka na skutek trudności komunikacyjnych, czy też poziom uspołecznienia (np. kogo dziecko preferuje jako partnera do komunikacji; trudności przystosowawcze)²⁰. W przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu głębszym, ważne są także posiadane przez dziecko (jednostkę) aktualne umiejętności w zakresie porozumiewania się, np. umiejętność sygnalizowania „tak” lub „nie”²¹, mimika, gestykulacja, kontakt niewerbalny przejawiający się w postaci krzyku, w „wydawaniu” różnego rodzaju dźwięków itp. Zasadniczy jest także poziom rozwoju mowy czynnej i ewentualne prognozy jej rozwoju (ogólna ocena sprawności motorycznej narządów mowy, ruchomości aparatu artykulacyjnego, fonacji, oddychania), ocena odruchów związana z jedzeniem i piciem, intensywność ślinotoku, zmiany występujące w zakresie rozwoju mowy²². Poziom funkcyj-

¹⁹ B. Szluz, *Problemy werbalne społeczności...*, op. cit., s. 283.

²⁰ M. Mieszkowicz, *Metoda Charlesa Blissza. Część 2. Zastosowanie metody w praktyce*, on-line, <http://poradnik-logopedyczny.pl/komunikacja-alternatywna/komunikacja-alternatywna/251/metoda-blissza.html> (dostęp: 10.09.2019).

²¹ W stosowaniu metody Blissza umiejętność ta jest niezbędna.

²² M. Mieszkowicz, *Metoda Charlesa Blissza...*, op. cit.

nowania wzrokowego dziecka, jak np. rozwój percepcji wzrokowej, ostrość widzenia, czy ocena preferowanego przez dziecko materiału wzrokowego²³. Ważna jest także uwaga słuchowa, sprawność psychomotoryczna (psychoruchowa), koncentracja uwagi i koordynacja wzrokowo-ruchowa, osobowość i środowisko wychowawcze dziecka. Wskazany wykaz różnych czynników związanych z rozwojem dziecka z niepełnosprawnością intelektualną, w tym odnoszący się do jego środowiska, stanowi o tym, że przed stosowaniem w praktyce metody Blissa należy przeprowadzić diagnozę funkcjonalną danej jednostki.

Kolejnym narzędziem komunikacji z osobami z niepełnosprawnością intelektualną są gesty, które stanowią naturalny a zarazem bardzo łatwy sposób porozumiewania się – dopełniają one mowę, która staje się bardziej wyrazista, a wręcz emocjonalna a niekiedy zastępują ją nawet. Gesty stanowią samodzielny, pełnowartościowy język często stosowany przez osoby z niepełnosprawnością. Przykładem komunikacji za pomocą gestów jest język migany, system Makaton, system Coghmo.

Makaton²⁴ jest programem językowym rozwijającym się w latach 70. XX wieku w Wielkiej Brytanii. Jego autorką jest Margaret Walker (logopeda, psychiatra). W Polsce program ten został opracowany przez Bogusławę B. Kaczmarek na początku 2000 roku. Aktualnie wykorzystywany jest na całym świecie. Składa się on ze znaków manualnych – gesty oraz/lub znaki graficzne – symbole. Ich stosowaniu zawsze towarzyszy mowa (gest i/lub symbol + mowa = Makaton). Gesty/symbole Makatonu są naturalnym zachowaniem, wiele z nich przypomina znaki języka migowego. Każdemu gestowi odpowiada znak graficzny. Makaton składa się z 450 znaków podstawowych i 7 tys. znaków dodatkowych, uzupełniających. Znaki graficzne są czarno-białego koloru (czarna figura, białe tło) rysunkami liniowymi, pokrywającymi znaczenie pojęć, które przedstawiają. Cechuje je jasność, przejrzystość i prostota (patrz zał. 4). W stosowaniu Maka-

²³ M. Mieszkowicz, *Metoda Charlesa Blissa...*, op. cit.

²⁴ Nazwa Makaton pochodzi od pierwszych liter imion Margaret Walker oraz Kathy Johnston i Tony Cornforth – osób, które współpracowały z autorką przy tworzeniu tej metody.

tonu obowiązują określone reguły użycia, które dają możliwość tworzenia nowych znaków graficznych, np. wszystkie pojęcia określające relacje rodzinne przedstawione są symbolem z wykorzystaniem koła. Jako program ma dwa podstawowe cele:

najpierw ustanowienie komunikacji z dzieckiem/dorosłym, następnie w miarę jego możliwości płynne przejście do nauki języka (w tym elementów gramatyki) oraz nauki czytania²⁵.

Makaton²⁶ przeznaczony jest dla wszystkich osób (dzieci, dorosłych), które ze względu na różne zaburzenia i trudności komunikacyjne nie mogą porozumiewać się w sposób naturalny (z użyciem mowy) ze środowiskiem społecznym. Badacze wskazują m. in. na osoby z zaburzoną percepcją słuchową, z zaburzoną koncentracją uwagi, mające problemy z rozumieniem mowy, problemy komunikacyjne, które mogą występować na podłożu niepełnosprawności intelektualnej, osoby z zaburzeniami autystycznymi, uszkodzeniami fizycznymi bądź sensorycznymi a także specyficznymi zaburzeniami języka. Aktualnie Makaton jest stosowany także w pracy z dziećmi w pełni zdrowymi. Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych wskazują na efektywność stosowania Makatonu wśród dzieci już w 8 miesiącu życia²⁷. Poprzez naśladownictwo gestów rodziców, dzieci uczą się komunikować ze światem, sygnalizują swoje potrzeby.

Przedstawione ogólne deskrypcje wybranych metod komunikacji alternatywnej i wspomagającej zaklasyfikowane do grupy systemów

²⁵ *Gesty makatonu*, on-line, <http://www.makaton.pl/gesty-makatonu.html> (dostęp: 20.08.2019).

²⁶ Pogłębione informacje na temat makatonu i jego stosowania w praktyce znaleźć można m.in. w następujących publikacjach: *Wspomaganie rozwoju dzieci z Zespołem Downa - teoria i praktyka*, red. B. B. Kaczmarek, Kraków 2009; *Trudna dorosłość osób z zespołem Downa - jak możemy wspomóc?*, red. B. B. Kaczmarek, Kraków 2010; *Makaton w rozwoju osób ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi*, red. B. B. Kaczmarek, Kraków 2014; B. B. Kaczmarek, M. Grycman, *Podręczny słownik terminów AAC - komunikacji wspomagającej i alternatywnej*, Kraków 2014; B. B. Kaczmarek, *Program porozumiewania się Makaton w edukacji i terapii*, Kraków 2011.

²⁷ A. Szymała, *Makaton - doniesienie z warsztatów*, on-line, http://szsp.rybnik.pl/files/library/Artykuly/Makaton_Aleksandra_Szymala.pdf (dostęp: 20.08.2019).

AAC, nie wyczerpują zakresu materiałowego z tego problemu, są jedynie sygnałem dla rodziców, opiekunów oraz metodyków a także dla przyszłych nauczycieli, którzy w swojej pracy zawodowej mogą doświadczać problemów w komunikacji z osobami z niepełnosprawnością intelektualną (z uczniami o specjalnych potrzebach edukacyjnych). Obok omawianych metod, należy także wskazać na stosowanie różnego rodzaju tzw. *pomocy komunikacyjnych*, które służą użytkownikom alternatywnych i wspomagających systemów komunikacji. W literaturze wskazuje się na pomoce tzw. *tradycyjne*, do których należą tablice, plansze ze słowami, znakami graficznymi lub obrazkami oraz *pomoce komputerowe*, do których zalicza się różnego rodzaju oprzyrządowanie wspomagające, jak: sterowniki obsługujące urządzenia czy funkcje zamienne oraz aplikacje użytkowe współpracujące z tymi urządzeniami²⁸. Badacze wskazują także na inne *pomoce dodatkowe*, takie jak: „wskaźniki, pomagające przy wskazywaniu odpowiednich symboli na tablicy do porozumiewania się, klawiszy klawiatury czy naciskaniu guzików; przełączniki, umożliwiające kontrolę pomocy komunikacyjnych; klawiatury: miniaturowe dla osób niemogących daleko sięgać, o dużych klawiszach, pojęciowe (składają się z aktywnych pól, które można przyciskać, wywołując tym samym zmiany na ekranie), ekrany dotykowe, nakładki na klawiaturę, tzw. płytki zasłaniające”²⁹.

Kilka wskazówek i uwag – tytułem zakończenia

Komunikacja alternatywna i wspomagająca osoby z niepełnosprawnością intelektualną stanowi ważny, a niekiedy jedyny sposób komunikowania się ze światem zewnętrznym. Przedstawiony ogólny zarys metod, skierowanych nie tylko do osób z niepełnosprawnością intelektualną ale również do osób z różnego rodzaju zaburzeniami bądź dysfunkcjami może być niezwykle pomocny, chociaż w tekście nie stanowi on pogłębionych analiz, ale raczej odnosi się do walorów

²⁸ A. Lechowicz, *Komputerowe wspomaganie procesu komunikacji niewerbalnej dzieci z wieloraką niepełnosprawnością*, Warszawa 2005.

²⁹ Za: M. Pasteczka, *Komunikuję się, choć nie mówię – o komunikacji alternatywnej i wspomagającej*, „Co słyhać”. Biuletyn Informacyjny 15 (10); <https://snauka.pl/co-syha-biuletyn-informacyjny-15-10-jan-wierczek.html> (dostęp: 25.08.2019).

i wskazówek praktycznych, które mogą być pomocne rodzicom, nauczycielom a także metodykom. Porozumiewanie się za pomocą komunikacji wspomagającej czy alternatywnej nie należy do procesów łatwych, nie tylko ze względów technicznych, ale przede wszystkim emocjonalnych i społecznych. Badacze wskazują, że porozumiewanie się drogą komunikacji wspomagającej powinno zawierać głównie aspekt praktyczny, uwzględniający budowanie relacji a jednocześnie kreowanie sytuacji. Wymaga wiele cierpliwości, poświęcenia a także uwagi ze strony osoby prowadzącej proces komunikowania. Elżbieta Strzelczak w tekście zatytułowanym *Osoby niemówiące w kontaktach interpersonalnych* nakreśliła kilka wskazówek niezwykle istotnych w sytuacji porozumiewania się z osobą używającą AAC. Zdaniem autorki ważne jest nastawienie rozmówcy, jego odprężenie, spokój i chęć uczestnictwa w procesie komunikacji *innej*, w której mowa werbalna znacznie różni się od mowy osób zdrowych, bądź też jest jej całkowity brak. Strzelczak pisze:

Porozumiewanie się za pomocą AAC zajmuje więcej czasu niż mowa. Choć może być to trudne, powinniśmy zawsze czekać na koniec wypowiedzi naszego rozmówcy.

Nie skupiaj się wyłącznie na słuchaniu – zwróć uwagę na inne sposoby komunikacji: mimikę, wokalizację, gesty. Mogą one czasem wyjaśnić to, co w wypowiedzi słownej było niezbyt jasne³⁰.

[...] Patrz uważnie na swojego rozmówcę, by zauważyć każdy sygnał oznaczający, że chce on coś powiedzieć. Nie zakładaj, że wiesz, co ktoś korzystający z AAC chce powiedzieć. Staraj się czekać i pozwól mu rozpocząć konwersację oraz kontrolować jej przebieg, choć nie zawsze będzie odpowiadał na to, co powiedziałeś³¹.

[...] Kiedy o coś pytasz, staraj się nie zadawać więcej niż jedno pytanie na raz – daj użytkownikowi AAC czas na odpowiedź, zanim pytasz o coś następnego.

Staraj się raczej zadawać pytania otwarte, typu: „Co robiłeś wczoraj wieczorem?”, niż zamknięte, na które można odpowiedzieć tylko „tak” lub „nie”, na przykład: „Czy wczoraj wieczorem oglądałeś telewizję?”³².

³⁰ E. Strzelczak, *Osoby niemówiące w kontaktach interpersonalnych*, [w:] *Mowa w przestrzeni publicznej. Ćwiczenia z komunikacji społecznej*, red. W. Heller, A. M. Janiak, Poznań - Kalisz 2013, s. 57-58.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem.

[...] Spoglądaj na rozmówcę. Czasem jeden grymas twarzy znaczy więcej niż tysiące gestów i znaków. Może istnieć sto sposobów komunikowania się we współczesnym świecie, ale nic nie zastąpi ludzkiego spojrzenia³³.

Przedstawione przez E. Strzelczak propozycje i wskazówki a także ogólna deskrypcja metod wspomagających (i alternatywnych) proces komunikacji osób z niepełnosprawnością intelektualną – przestrzegane i stosowane w znacznym stopniu stanowią o jego sukcesie. Ale istotnym fundamentem doświadczania sukcesu w komunikacji jest *właściwe* poznanie osoby niepełnosprawnej intelektualnie, z którą będzie prowadzona komunikacja, a więc przeprowadzenie diagnozy funkcjonalnej. Znajomość jej indywidualnych możliwości i predyspozycji, a także otoczenia, w którym przebywa. Podkreślenia wymaga również fakt, iż żadna ze wskazanych metod nie jest doskonała, docelowa i ostateczna. Potrzeby komunikacyjne osób z niepełnosprawnością intelektualną mogą ulegać zmianie w czasie. Spowodowane może być to m.in. ich rozwojem, edukacją a także poznawaniem świata. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną należą do grupy osób bardzo zróżnicowanych pod względem możliwości, tempa pracy a także umiejętności komunikacyjnych, stąd też przy doborze metod komunikacji alternatywnej i wspomagającej należy mieć to na uwadze.

Bibliografia

- Adamczyk A., *Konkrety- znaki przestrzenno- dotykowe- piktogramy*, Biuletyn Stowarzyszenia „Mówić bez Słów” 2009, nr 2 (17).
- Bielawska J., *Zasady optymalnej komunikacji z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w przebiegu procesu pielęgnowania*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2018, nr 26(1).
- Błęszyński J. J., *Znaki graficzne- piktogramy*, [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J. J. Błęszyński, Kraków, 2008.
- Brzdęk E., *Rozmowa jako narzędzie w edukacji dzieci niemówiących*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2015, Tom LXVIII.
- Cichocka-Segiet K., Ziątek K., *Podręcznik do szkoły podstawowej. Adaptacja dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Zeszyt Piktogramów. Klasa 2, część 3*. Ministerstwo Edukacji Narodowej. Warszawa 2015.

³³ Ibidem.

- Gesty makatonu*, on-line, <http://www.makaton.pl/gesty-makatonu.html> (dostęp: 20.08.2019).
- Grycman M., Kaniecka K., Szczawiński P., *PCS*, Stowarzyszenie na rzecz Propagowania Wspomagających Sposobów Porozumiewania się „Mówić bez Słów”, Kraków. Broszura.
- Gryszka-Mędrak Z., *Wprowadzenie alternatywnych i wspomagających metod komunikacji u dziecka z mózgowym porażeniem dziecięcym*, „Logopedia Silesiana” 2012, nr 1.
- Kaczmarek B. B. (red.), *Wspomaganie rozwoju dzieci z Zespołem Downa - teoria i praktyka*, Kraków 2009.
- Kaczmarek B. B. (red.), *Trudna dorosłość osób z zespołem Downa - jak możemy wspomóc?*, Kraków 2010.
- Kaczmarek B. B. (red.), *Makaton w rozwoju osób ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi*, Kraków 2014.
- Kaczmarek B. B., Grycman M., *Podręczny słownik terminów AAC - komunikacji wspomagającej i alternatywnej*, Kraków 2014.
- Kaczmarek B. B., *Program porozumiewania się Makaton w edukacji i terapii*, Kraków 2011.
- Krajewska K., Franczyk A., *Program psychostymulacji dzieci w wieku przedszkolnym z deficytami i zaburzeniami rozwoju*, Warszawa 2017.
- Lechowicz A., *Komputerowe wspomaganie procesu komunikacji niewerbalnej dzieci z wieloraką niepełnosprawnością*, Warszawa 2005.
- Lechowicz A., Mierzwa T., Muszyńska I., Szczawiński P., *Symbole Blissa*, Stowarzyszenie na Rzecz Propagowania Wspomagających Sposobów Porozumiewania się „Mówić bez Słów”. Kraków. Broszura.
- Marcinkowska B., *Kompetencje komunikacyjne osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną – ujęcie modelowe*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo” 2011, nr 1(13).
- Mieszkowicz M., *Metoda Charlesa Blissa. Część 2. Zastosowanie metody w praktyce*, on-line, <http://poradnik-logopedyczny.pl/komunikacja-alternatywna/komunikacja-alternatywna/251/metoda-blissa.html> (dostęp: 10.09.2019).
- Nęcki Z., *Komunikacja międzyludzka*, Kraków 2006.
- Osika G., *Komunikacja niewerbalna*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej”, 2008, z. 43.
- Osuch W., *Kompetencje w zakresie komunikacji interpersonalnej w dobie postępujących procesów globalizacji*, on-line, <https://p-e.up.krakow.pl/article/view/199/116> (dostęp: 26.08.2019).
- Pasteczka M., *Komunikuję się, choć nie mówię – o komunikacji alternatywnej i wspomagającej*, „Co sływać”. Biuletyn Informacyjny 15 (10), on-line, <https://>

snauka.pl/co-sycha-biuletyn-informacyjny-15-10-jan-wierczek.html (dostęp: 25.08.2019).

Smrokowska-Reichmann A., *Rzeczywistość znacznego i głębszego upośledzenia umysłowego*, [w:] *Stymulacja multisensoryczna niepełnosprawnych umysłowo*, red. A. Smrokowska-Reichmann, Kraków 2007.

Strzelczak E., *Osoby niemówiące w kontaktach interpersonalnych*, [w:] *Mowa w przestrzeni publicznej. Ćwiczenia z komunikacji społecznej*, red. W. Heller, A. M. Janiak, Poznań-Kalisz 2013.

Szluz B., *Problemy werbalne społeczności niepełnosprawnych*, „Seminare” 2006, nr 23.

Szymała A., *Makaton – doniesienie z warsztatów*, on-line, http://szsp.rybnik.pl/files/library/Artykuly/Makaton_Aleksandra_Szymala.pdf (dostęp: 20.08.2019).

Tetzchner S. von, Martinsen H., *Wprowadzenie do wspomagających i alternatywnych sposobów porozumiewania się*, Warszawa 2002.

Warrick A., *Porozumiewanie się bez słów. Komunikacja alternatywna i wspomagająca na świecie*, Warszawa 1999.

Wieżór E., *Proces nabywania przez dzieci kompetencji językowych i komunikacyjnych*, „Studia Dydaktyczne” 26/2014.

Zimnicka J., *Metody komunikacji alternatywnej. PCS – symbole komunikacji obrazkowej*, on-line, http://www.zso5.gliwice.pl/wp-content/uploads/2019/01/J.Zimnicka-metoda_komunikacji_alternatywnej_pcs.pdf (dostęp: 20.08.2019).

Streszczenie

Komunikacja jest niewątpliwie ważnym obszarem życia i funkcjonowania społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną. W tekście dokonano przeglądu wybranych metod alternatywnych i wspomagających komunikację tej grupy osób, z uwzględnieniem niepełnosprawności w stopniu głębszym. Zakończenie tekstu stanowi wskazówki określające warunki, jakie powinny być spełnione przy stosowaniu omawianych metod.

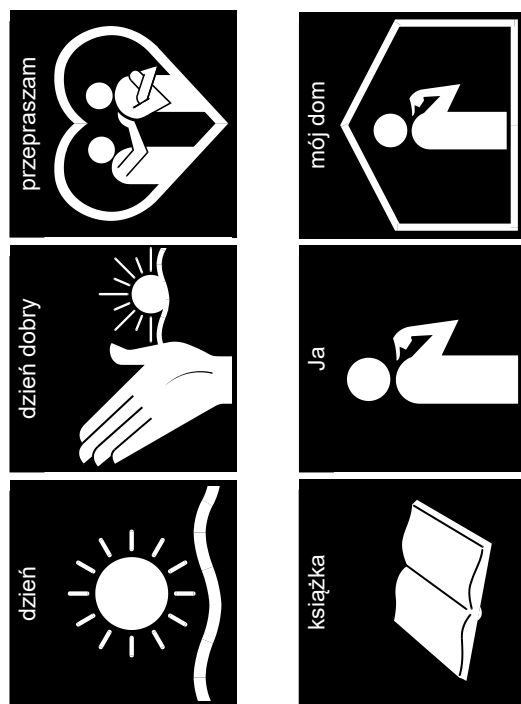
Słowa kluczowe: komunikacja, niepełnosprawność intelektualna, metody alternatywne i wspomagające

Abstract

Communication is undoubtedly an important area of life and social functioning of people with intellectual disabilities. The text reviews selected alternative and supportive methods/techniques for this group of people, deeper forms of disabilities included). In the final part of the text we have placed a set of indications specifying the conditions that should be met when using these methods/techniques.

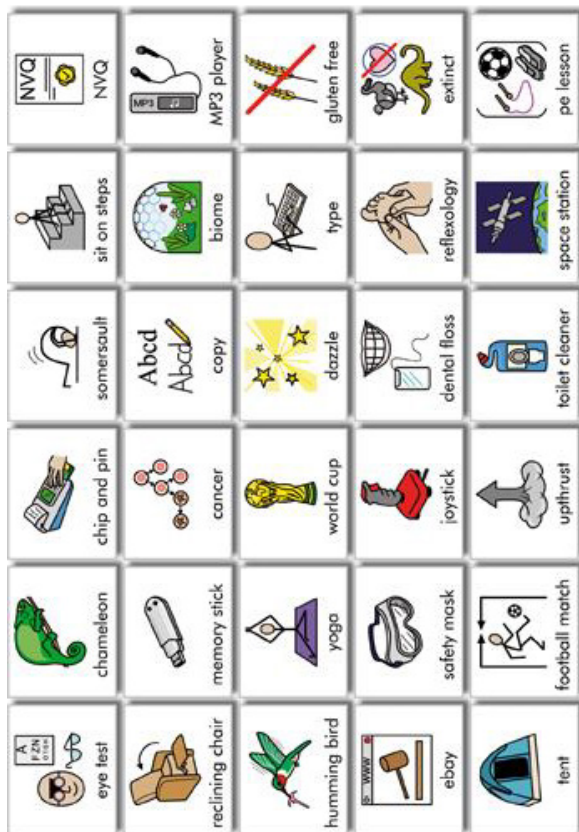
Key words: communication, intellectual disability, alternative and supportive methods/techniques

Załącznik 1. Wybrane przykłady piktoqramów (Piktoqram Ideogram Communication – PIC)

Źródło: J. J. Bleszyński, *Znaki graficzne – Piktoqramy*,
[w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J. J. Bleszyński, Kraków 2006.

Załącznik 2. Przykładowa tablica ze znakami (symbolami) PCS (Picture Communication Symbols)

Źródło: A. Krakowiak, *Komunikacja alternatywna i wspomagająca jako forma komunikacji osób niepełnosprawnych*, (pdf);
za: K. Koniczka, *Picture Communication Symbols*, [w:] *Alternatywne i wspomagające metody komunikacji*, red. J. J. Bleszyński, 2008.

Załącznik 2a. Przykładowa tablica ze znakami (symbolami) PCS (Picture Communication Symbols) z biblioteki podstawowej

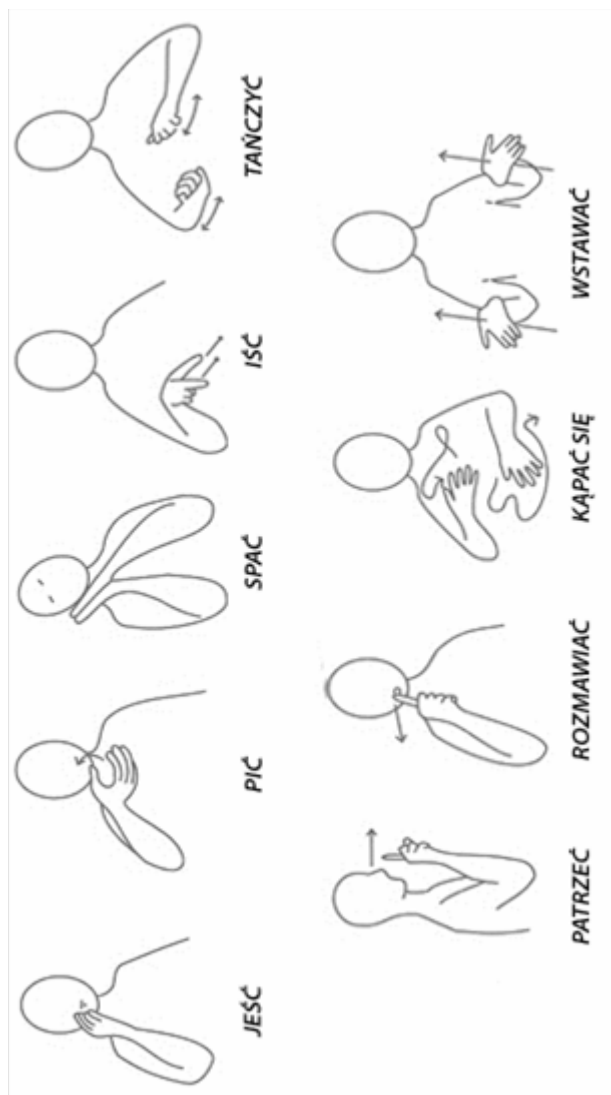
Źródło: M. Grycman, K. Kaniecka, P. Szczawiński, PCS, Stowarzyszenie na rzecz Propagowania Wspomagających Sposobów Porozumiewania się „Mówić bez Słów”, Kraków. Broszura, s. 3. Zob. też: K. Cichocka-Segiet, K. Ziątek, *Podręcznik do szkoły podstawowej. Adaptacja dla uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Zeszyt Piktogramów. Klasa 2, część 3. Warszawa 2015.

Załącznik 3. Przykładowa tablica z symbolami Ch. Blissa

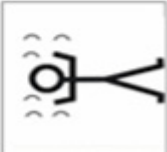

ja, mi, mnie		kobieta		matka		siostra	
dziecko		mężczyzna		ojciec		brat	
przyjaciel		nauczyciel					

Źródło: A. Lechowicz, T. Mierzwa, I. Muszyńska, P. Szczawiński, *Symbol Blissa*, Stowarzyszenie na Rzecz Propagowania Wspomagających Sposobów Porozumiewania Się „Mówić bez słów”, Kraków: Broszura.

Załącznik 4. Przykładowe symbole Makaton

Załącznik 4. Przykładowe symbole Makaton (cd.)

					
ISĆ	WIDZIEĆ	TELEFONOWAĆ	JESĆ	PIĆ	SIADAĆ
					
BAWIĆ SIĘ	RYSOWAĆ	SPIEWAĆ	PODNOŚCIĆ SIĘ	KAPAĆ SIĘ	

Źródło: https://www.google.com/search?rlz=1C1RNVH_enPL567PL568&tbm=isch&ssrf=ACYBGNSZdhQahvB0aDmw-wTtqa1iniCZ7_g:1567761034452&q=makaton&chips=q:makaton,online_chips:%C4%99zykowy+makaton&sa=X&ved=0ahU-KEwjrr187LvkAhXkwosKHclYAoQQ4IYIMCgf&biw=1920&bih=969&dpr=1 (dostęp: 20.08.2019).